

ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВАННЯ ДИТИНИ ВІД НАРОДЖЕННЯ ДО 7 РОКІВ У СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКІЙ ПЕДАГОГІЦІ (В ЕТНОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛАХ ХІХ – ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ ХХ СТ.)

PECULIARITIES OF RAISING CHILD FROM BIRTH 7 YEARS OF AGE IN EAST SLAVIC PEDAGOGY (IN THE ETHNOGRAPHICAL SOURCES OF THE 19TH – FIRST QUARTER OF THE 20TH CENTURY)

У статті на основі аналізу етнографічних джерел ХІХ – першої чверті ХХ ст. схарактеризовані особливості виховання малої дитини (від народження до 7 років) у східнослов'янській народній педагогіці.

У публікації наголошується, що з першого дня народження на виховання та соціалізацію дитини впливала традиційна сільська сім'я. Спосіб життя родини й особливості спілкування з малям були визначальними щодо формування в дитини перших навичок, від яких значною мірою залежала її майбутня поведінка. Дітей у сім'ї з наймолодшого віку долучали до традицій, найважливішими з яких були: традиції духовно-морального виховання, моральної поведінки дітей і молоді; провідна роль родинних стосунків; повага до батьків і старших узагалі; батьківське благословення; знання сваяків і членів роду; повага до традицій предків; суворість і вимогливість у сімейних взаєминах; особиста відповідальність кожного члена сім'ї за доручену йому справу; взаємодопомога та взаємовиручка; сумлінність, доброзичливість, скромність, слухняність; повага до праці та інші.

Автор зупиняється на особливостях соціалізації дітей від народження до 7 років, що охоплювала комплекс інкорпорує обрядодій, які були спрямовані на поступове залучення новонародженого в систему соціальних відносин та культурний простір селянської спільноти (роду, сім'ї, громади) тощо.

На підставі вивчення досліджень етнографів автор робить висновок, що основним завданням східнослов'янської педагогіки ХІХ – першої чверті ХХ ст. було забезпечення нормального фізичного розвитку малих дітей. Особливого догляду потребували немовлята, їх супроводжували різноманітні охоронно-профілактичні обряди: перше купання; перше вкладання в колиску; перші кроки. З перших днів народження батьки піклувалися про харчування дитини, прищеплювали основи гігієни тіла та середовища, у якому мешкала дитина. Окремі етапи дитячого зросту символізувалися вмінням сидіти, повзати, ходити, говорити тощо. Як засоби фізичного розвитку малої дитини використовувалися спеціальні дитячі «меблі»: колиски, сиділки, стоялки, ходунці, бігунці.

У статті виокремлюється основний засіб виховання малих дітей – іграшки, більшість яких виготовлялася в домашніх умовах. Малюки мали іграшки-брязкальця, глиняні свистунці, зооморфні та орнітоморфні фігурки, іграшкові знаряддя праці, посуд. Діти 5–6 років гралися переважно саморобними іграшками з природних матеріалів (хлопчики – тарадайкама, візочками, млинками тощо, дівчатка – ляльками), самостійно діти виготовляли і музичні інструменти (дудки, «гуркалки», «жухалки», свистки, пищала, «цюрюк»).

Ключові слова: народна педагогіка, східнослов'янська педагогіка ХІХ – першої чверті ХХ ст., східнослов'янська етнографія

ХІХ – першої чверті ХХ ст., східні слов'яни, традиційне суспільство, народна філософія, соціалізація, виховання, мала дитина.

In the article based on the analysis of ethnographic sources of the XIX – first quarter of the XX century the features of upbringing of a small child (from birth to 7 years) in East Slavic folk pedagogy are characterized.

The article notes that from the first day of birth, the upbringing and socialization of the child was influenced by the traditional rural family. The lifestyle of the family and the peculiarities of communication with the child were decisive for the formation of the child's first skills, those that largely influenced on a child's future behavior.

Children in the family from an early age were included in the traditions, the most important of which were: the traditions of spiritual and moral education, moral behavior of children and youth; leading role of family relations; respect for parents and elders in general; parental blessings; knowledge of relatives and family members; respect for ancestral traditions; severity and exactingness in family relationships; personal responsibility of each family member for the task entrusted to him; mutual assistance; honesty, benevolence, modesty, obedience; and respect for work. The author dwells on the peculiarities of socialization of children from birth to 7 years, which included a set of incorporating rituals, which were aimed at gradually involving the newborn in the system of social relations and cultural space of the peasant community (family, community, etc.). Based on the study of ethnographers' research, the author concludes that the main task of East Slavic pedagogy of the XIX – first quarter of the XX century was to ensure the normal physical development of young children.

Infants needed special care, they were accompanied by various protective and preventive rites including the first bath; the first investment in the cradle and first steps. From the first days of birth, parents took care of the child's nutrition, instilled the basics of body hygiene and the environment in which the child lived. Some stages of a child's growth were symbolized by the ability to sit, crawl, walk, talk, and so on. As a means of physical development of a small child, special children's "furniture" were used such as cradles, seats, stands, walkers and runners.

The article highlights the main means of raising young children – toys, most of which were made at home. The kids had rattles, clay whistles, zoomorphic and ornithomorphic figurines, toy tools and utensils. Children 5–6 years old played mainly with homemade toys made of natural materials (boys – taradaykas, carts, grinders, etc., girls – mostly dolls), children also made musical instruments (pipes, "rattles", "cheats", whistles, whistles and the "tsyuryuk").

Key words: folk pedagogy, the Eastern Slavic pedagogy of the 19th – first quarter of the 20th century, the Eastern Slavic ethnography of the 19th – the first quarter of the 20th century, the Eastern Slavs, traditional society, folk philosophy, socialization, upbringing, small child.

УДК 37 (091) "18"/"19"
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2020/24-2.3>

Окольнича Т.В.,
докт. пед. наук,
доцент кафедри педагогіки
та менеджменту освіти
Центральноукраїнського державного
педагогічного університету
імені Володимира Винниченка

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Усі розвинені країни сучасного світу, до яких належить і Україна, внаслідок глобалізаційних процесів та особливостей історичного розвитку є полікультурними. Відповідно, формування особистості, соціокультурний та водночас етнокультурний досвід, який дозволяє нашій країні успішно самоорієнтуватися і самовизначатися у полікультурному середовищі, є важливою педагогічною проблемою сьогодення. Одним із шляхів її реалізації є звернення до власного народно-педагогічного надбання минулих епох.

Народна педагогіка формувалась упродовж багатьох століть. Однак її вивчення та письмова фіксація починається з розвитком етнографії. У XIX ст. поглиблюється інтерес європейських учених до історії виникнення та генези слов'янських народів. Наголосимо, що народна педагогіка XIX – першої чверті XX ст. – це окрема галузь знань з чітко означеною метою виховання та засобами для її досягнення і водночас частина життєдіяльності людського суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У сучасній історико-педагогічній науці лише частково звернено увагу на вивчення східнослов'янської педагогіки в дослідженнях етнографів.

З-поміж українських істориків педагогіки, об'єктом дослідження яких була народна педагогіка, виділяємо Є. Сявавко, яка у монографії «Українська етнопедагогіка в її історичному розвитку» (1974) першою наголосила на важливості етнографічних джерел для вивчення історії народного виховання.

Досліджуючи народну педагогіку українців на основі етнографічних та фольклорних матеріалів, Н. Жмуд приділяє увагу дитині як архетипу етнічної культури XIX – початку XX ст. (2003, 2008).

Спеціальним об'єктом дослідження став процес виховання дітей давніх східних слов'ян у монографії О. Радул «Виховання дітей у процесі життєдіяльності давніх східних слов'ян (VI–XIII ст.)» (2013).

Окремі питання виховання дітей у східнослов'янських народів розглядаються в дисертаційних дослідженнях. У роботах українських учених І. Щербак «Діти в обрядах та віруваннях українців XIX – початку XX ст. (статевовіковий аспект традиційної культури)» (2004), Н. Побірченко «Педагогічна й наукова просвітницька діяльність громад у контексті сучасного руху Наддніпрянської України (другої половини XIX – початку XX століття)» (2001).

Науково-інформаційний пошук засвідчив, що цілісно та системно східнослов'янська педагогіка в дослідженнях етнографів (XIX – перша чверть XX ст.) у вітчизняній історико-педагогічній науці не вивчалась.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В історико-педагогічній науці особливості виховання малої дитини

в східнослов'янській педагогіці в площині етнографії XIX – першої чверті XX ст. не було темою спеціального наукового дослідження. Наявна достатня кількість досліджень, у яких науковці зверталися до вивчення розвитку педагогічної науки, спадщини видатних педагогів, розвитку шкільництва, але недостатньо уваги приділяли народному досвіду виховання дітей та молоді, хоча близько 90% українців, білорусів, росіян було зайнято сільським господарством, а їхні діти виховувались за традиціями народної педагогіки.

Мета статті – на основі аналізу етнографічних джерел XIX – першої чверті XX ст. охарактеризувати особливості виховання малої дитини (від народження до 7 років) у східнослов'янській педагогіці.

Виклад основного матеріалу. Наголосимо, що життя малої дитини та способи її виховання висвітлювались східнослов'янськими етнографами упродовж усього означеного періоду. Так, у першій половині XIX ст. дитина від народження до 7 років як об'єкт дослідження в контексті вивчення різнобічних аспектів традиційного життя народу потрапляє до поля зору етнографів Н. Анімелле, П. Кіреєвського, М. Макарова, А. Машкіна, І. Сахарова, І. Снегірьова, А. Терещенка.

Важливим джерелом для вивчення дитини від народження до 7 років стали дослідження етнографів другої половини XIX ст., зокрема, А. Афанасьєва, О. Афанасьєва-Чужбинського, Я. Головацького, О. Єфименко, Ю. Крачковського, Д. Лепкого, Й. Лепкого, А. Малинки, В. Маракуєва, В. Милорадовича, І. Морачевича, М. Сумцова, К. Шейковського, В. Ястребова, Х. Ящуржинського та інших.

У першій чверті XX ст. вивченням особливостей життя дітей від народження до 7 років займалися етнографи Г. Виноградов, Ф. Вовк, Мр. Грушевський, Н. Загледа, Д. Зеленін, П. Шейн та інші.

За свідченнями етнографів XIX – першої чверті XX ст., східнослов'янські народи дитину до 7 років здебільшого називали «малою дитиною». Так, у публікації Н. Анімелле «Быт белорусских крестьян» (1834) виокремлена вікова група дітей від народження до 6–7 років, яка названа групою «малих дітей» [1, с. 67–68].

Етнограф А. Машкін у праці «Быт крестьян Курской губернии, Обоянского уезда» (1842) називав дітей від народження до 7 років «малими дітьми» [4, с. 79].

Дослідник В. Ястребов у статті «Обрядовое пострижение детей» (1895), засвідчував, що у системі статевовікової страфікації східнослов'янської дитини окреме місце посідала вікова група з народження до 7 років [5, с. 1–2]. Водночас М. Грушевський наголошував, що «малою дитиною» в Україні XIX ст. називали грудне немовля [2, с. 69]. Зі свого боку З. Кузеля наполягав на думці, що саме семирічна дитина вважалась «справжньою дитиною»,

зі своїм характером та особливостями, а до 7 років українці називали її «малою дитиною» [2, с. 98].

У праці «Побут селянської дитини» (1926) етнограф Н. Заглада запропонувала власну вікову періодизацію дитинства. Зокрема, до «першої верстви» – вікової групи малих дітей – вона відносить дітей, які вимагали догляду і цілковитої уваги всієї родини [3, с. 27].

Отже, на основі вивчення етнографічних матеріалів XIX – першої чверті XX ст. можна припустити, що східнослов'янська дитина від народження до 7 років уважалась «малою дитиною».

Східнослов'янська сім'я була інститутом, у якому формувався перший і найцінніший досвід: діти набували важливих трудових навичок, засвоювали основні норми та правила поведінки.

Характеристика дитини від народження до 7 років як об'єкта та суб'єкта народного виховання показує, що вона була образом трансформованого тотемного предка, який забезпечував інтегруючу функцію міжпоколінєвих зв'язків, що підтверджується своєрідністю низки соціальних явищ (багатодітність, заборона і гріховність переривання вагітності, засудження народження позашлюбних дітей, опікунство та усиновлення тощо), які культивувались нормами звичаєвого права в системі ціннісних орієнтацій східнослов'янських народів.

Метою східнослов'янської педагогіки на цьому етапі дитячого життя було прагнення дорослих захистити життя і здоров'я дітей, відлякати ворожі сили і привернути добрі, що зумовило існування оберігальної педагогіки, яка виникла ще в язичницькі часи і не втратила свого значення і в XIX – першій чверті XX ст. Вона складалася із:

- особистих дитячих речей-талісманів («крижмо» – одяг, у якому хрестили немовля, іграшки, колиски, речі чи предмети сімейного побуту, різноманітні предмети праці, які мали магічне та охоронне значення);

- обрядів охоронного призначення, пов'язаних насамперед із народженням дитини та першими днями її життя (відрізання пуповини, залучення до сім'ї, сільської громади як рівноправного члена, перша купель, перше вкладання в колиску, перші кроки), з використанням води, вогню, солі, металевих знарядь праці, предметів червоного кольору, зілля з маку, часнику тощо;

- оберігальних ритуальних дій під час дитячих хвороб та загрози життю дітей (обрядові дії баби-повитухи, імітація поховання дитини, танок «смерті» навколо хворої дитини, обряд «перенародження», передавання дитини через вікно, удаваний «продаж» та «викуп» батьками, принесення у жертву тварин (або ляльок), захист дитини за допомогою природних сил);

- слів охоронного призначення (приховування імені, заміна імені або «викидання імені на

сміття», називання негарним ім'ям, закликальні та відлякувальні пісні, що застосовувалися з метою обману смерті).

Одне із центральних місць у східнослов'янській педагогіці XIX – першої чверті XX ст. посідали магічні обряди, що спрямовувались на наділення немовляти вродою; забезпечення в майбутньому добробуту та багатства, створення власної сім'ї; формування позитивних рис характеру, від яких значною мірою залежала майбутня поведінка та соціалізація.

Малу дитину виховували та доглядали насамперед матір, старша сестра, бабуся і дідусь, а також представники громади – повитуха, куми, сусіди [1, с. 92]. Фізичний контакт батька із малими дітьми був обмеженим, що притаманне усім традиційним суспільствам.

Основне завдання східнослов'янської педагогіки у період життя дитини від народження до 7 років – її фізичний розвиток. Більшість здійснюваних після народження дитини обрядодій були спрямовані на її загальний стан здоров'я («виліплювання» немовляти, «міряння» тіла дитини матір'ю після першої купелі, «дороблення», «перероблення»), забезпечення сну (коливання в колиці), ходіння («перерізання пут» між ногами). Засобами фізичного розвитку малої дитини були спеціальні дитячі «меблі»: колиски, сиділки, стоялки, ходунці, бігунці, які виготовлялись у кожному домі.

Для забезпечення нормального фізичного розвитку малої дитини східнослов'янські батьки піклувались про її харчування (з народження годували материнським молоком, із шести місяців пригодували кашами), гігієну (підтримання тіла та волосся в чистоті, миття у ночвах, бані з додаванням різних трав), а згодом – загартування [1, с. 168].

У період життя дитини від народження до 7 років відбувалась первинна соціалізація дитини – обрядова діяльність суспільства, пов'язана з народженням дитини (так зване «соціальне народження»), що спрямовувалась на її включення у свою корпоративну групу як потенційно повноправного її члена.

У процесі соціалізації східнослов'янських дітей до 4 років спостерігалася статева аморфність та гомогенність. Перехідним етапом у соціалізації східнослов'янських дітей XIX – першої чверті XX ст. був 5–7-річний вік, з якого починалися відмінності у соціалізації хлопчиків та дівчаток у межах родини та громади. У східнослов'янській педагогіці цей вік пов'язувався з новою зміною статусних позицій дітей шляхом включення їх у трудову діяльність сім'ї, зміною гардеробу, що супроводжувався збільшенням компонентів одягу (у хлопчиків – перші штанці, у дівчаток – перша спідничка).

Одним із засобів виховання малих дітей були іграшки, які виготовлялись батьками й самими дітьми з різноманітних підручних матеріалів [1; 5].

Для малюків виготовлялись іграшки-брязкальця, глиняні свистунці, зооморфні та орнітоморфні фігурки, іграшкові знаряддя праці, посуд [3, с. 48]. У східнослов'янських хлопчиків 5–6 років найпоширенішими були саморобні іграшки з дерева, соснової кори, рослин (іграшкові візочки, млинки, човники та більш складні технічні іграшки – тарайки) [2, с. 78]. Східнослов'янські дівчатка грались переважно ляльками. Із природних матеріалів хлопчики та дівчатка виготовляли музичні інструменти (дудки, «гуркалка», «жухалка», свистки, пищала, «цюрюк») [4, с. 19].

Висновки. Отже, одним із найважливіших періодів життя дитини, в якому закладалися основи фізичного, трудового, морального, розумового виховання, був період від народження до 7 років. У східнослов'янській педагогіці побутували уявлення про позачасовість дитячого віку, що втілювалися у збірній назві «малі діти». Східнослов'янська

педагогіка XIX – першої чверті XX ст. була оберігальною за своєю суттю, спрямованою на захист життя, здоров'я та первинну соціалізацію малої дитини.

На нашу думку, подальшого вивчення потребує питання виховання малих дітей у взаємодії із навколишнім середовищем.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Анимелле Н. Быт белорусских крестьян. Санкт-Петербург, 1834. 238 с.
2. Грушевський Мр. Дитина в звичаях та віруваннях українського народу. Матеріали з полудневої Київщини. Обробив З. Кузеля. Львів, 1907. 144 с.
3. Заглада Н. Побут селянської дитини. Матеріали до монографії с. Старосілля. Т. 1. Київ : Держтрест «Київ-Друк», 1926. 260 с.
4. Машкин А. Быт крестьян Курской губернии, Обоянского уезда. СПб., 1842. 119 с.
5. Ястребов В. Обрядовое пострижение детей. *Киевская Старина*. 1895. № 10–12. Отд. 2. С. 1–12.